

Ратко М. РИЂАНИН

Записи о књигама

КАКО НАДМАШИТИ СЕБЕ?

Јовица Аћин, ШЉУНАК И МАХОВИНА, Београд, „Рад“, 1986.

Књига Јовице Аћина значајна је теоријски за југословенску књижевну јавност јер успешно, методом деконструкције, на примеру Борхесова дела, уводи нас у европске теоријске токове. Аутор *ШЉУНКА И МАХОВИНЕ* поступно гради преглед фантастичних појава у књижевности, а све то чини у склопу процеса југословенске рецепције готових теоријских метода из других књижевности. Први део књиге је расправни и доста снажнији, други део чини преглед тематских целина о вртovima, лавиринту и огледалима.

У првом делу књиге, говорећи о Борхесу, Аћин је надмашио себе, изузетним смислом за теоријска осмишљавања најтананијег проблема у уметности, зачетак, сам настанак уметничког дела, у томе смислу и по стилу *ШЉУНАК И МАХОВИНА* представља извештајан отклон у односу на *ПАУКОВУ МРЕЖУ*.

Тумачење Борхеса добрим делом је фантазирано. У саму бит стваралачког чина овога великана светске књижевне баштине, Аћин нас уводи помоћу појма ЦЛИНАМЕН, што би било у преводу *ОТКЛОН*. Идеја о отклону, по свему судећи, води порекло из старе ере. Ову идеју уважава и њоме тумачи појавни свет, староримски писац Лукреције у философском спеву *ДЕ РЕРУМ НАТУРА*. Лукреције тврди да света не би ни било кад не би било тога скретања честица са праве путање, јер не би било додира и спајања, односно, настајања ни нестајања тела у телу, а што свет чини оваквим какав јесте. Без тога свет би био бездан. Са развојем нуклеарне физике и откривањем честица мањих од атома, идеја о отклону добија на значењу.

Као што се временом маховина развија у сенци сувих вртова, испод шљунка, тако и ова књига чини, извесна, врло значајна померања у тумачењу уметности, у схватању произвођења смисла у уметности. То непрекидно померање и производња смисла делом је, у ствари, сам живот, свет, креација. Аћин је увидео подударност и функцију отклона у делима Борхеса за његовом непрекидном употребом појава *БЕЗГРАНИЧНО* и *ВЕЧНО*. Отклон је идеја којом Аћин улази у дело Борхеса, а том идејом Борхес формира свој однос према свету. Чини се, наиме, да је основа Борхесовом делу математички парадокс помоћу кога евоцира бесконачност. Стога би сваки писац могао рећи: моје дело написано и потписано није више моје. Кроз хиљаду година сваки случајни читалац га може потписати као своје.

Аћин је приступајући, даље, историји маште и идеја, фантастичких појава у књижевности, градио своју књигу у смислу једног прегледа. Он је у своме методу применио сентенцу Жак Дериде: „Коначних истина нема“. Наравно, и ову истину

треба деконструисати како не бисмо умрли од истине „истине“.

Полазећи од Борхесове *ВАВИЛОНСКЕ БИБЛИОТЕКЕ*, Алин стиже до питања, није ли у бескрају писање само цитирање, понављање? Ово тумачење би могло да заведе све оне који губе из вида идеју отклона. За Борхеса мировање траје у времену, писање је, пре, фантастички жанр интелигенције, па онда маште. У његовом делу читају се изум филозофа и уметника као истоветна спознаја. Писање и читање су својеврсни отклони који се додирују у бескрају времена и простора.

У другом делу књиге аутор покушава да нађе путању која води у средиште ствари скривено тамо, која је услов светлости загонетке што се поставља пред нама. То је питање центра лавиринта. Ништа мања није загонетка огледала у коме се меша збиља и илузија, у коме видимо тренутну и савршену репродукцију. У огледалу се открива сама илузија, наука о илузији, илузија науке. Улога огледала у књижевности је вишеструка. Не треба зобићи питање смисла илузије, да ли је тај смисао обманљивања продуктивнији од саме истине коју огледало нуди? За уметност је управо то важно.

Одељком о вртовима улазимо у смисао фантазирања саме стварности, у томе контексту морамо сагледавати књижевна дела. Наравно, књига *ШЉУНАК И МАХОВИНА* Јовице Алина је врт дивних слика насталих у осами људске душе. Књига је писана у стилу популарне литературе, те је приступачна и разумљива, мада обрађује најтананији део стваралачког поступка.

ОДБАЦИВАЊЕ ТЕСТАМЕНТА „ТЕСТАМЕНТОМ“

Видосав Стевановић, ТЕСТАМЕНТ (Роман у 52 блења), Београд, „Српска књижевна задруга“, 1986.

Књижевно-историјски, форма романа уобличена је из фрагмената, епизода, везаних једним ликом. У првим романима пустоловине јунака сложене су из више новела. У средњем веку ову форму чврсто обједињује идеализовани лик витеза, у време „пикарског“ романа ту улогу има „скитница“, а сатиричном садржином доминирају стварносне приче. Просторни роман се све више разгранав, из витешког настаје историјски, затим се јавља роман личности у коме улогу простора преузима време. Потом се јавља сентиментални роман, роман о сувишном човеку, епопеја као симбиоза романа времена и простора, породични роман, роман колектива, роман тока свести, хроника итд.

Романескна форма се усложњава, стога је савремени роман тешко типолошки одредити и сврстати га у књижевно-историјски низ. Има се утисак да наступа период извесне историјске синтезе. *ТЕСТАМЕНТ* Видосава Стевановића, у погледу форме, типолошки, као да затвара круг, јер је роман састављен из низа фрагмената. Улогу јунака, лика који обједињује фрагменте и приче из различитих времена и неомеђеног простора, преузима једна фантазмагорична апстракција у којој је поједи нац мноштво, мноштво појединац.

Стилски *ТЕСТАМЕНТ* је песничка фантазмагорија. Из два разлога: а) грађе која се не да класичним методом казати и б) потребе за дистанцом према времену која се не да избећи. Композициону основу чини једна апстрактна, сублимирана представа српскога народа. Фрагменти су повезани судбином народа умноженом судбинама појединаца. Просторно и историјски ова апстракција кроз појединачне приче бива локализована и препознатљива.

Роман не представља типолошки новину, он је више синтеза постојећих облика, није историјски, јер укључује и савременост у ток радње, у причу наратора. Може се слободно тврдити да је писац свесно одступио од метода који му је налагао грађа, а ради естетске дистанце која је неопходна. Из тих разлога аутор прибегава фантазмагорији и помоћу изузетне имагинације уводи нас у свет фантастике. Из света чудесног вире слике реалности из историје српскога народа. Историјски догађаји су имагинарно дати те представљају, делимично, просторе сна и подвести. Напоредо са казивањем судбина појединаца које се историјски умножавају, понављају у лику Лазара, симболу сиромаша у најширем смислу, егзистира, и то, у првом плану, осећање. Аутор нема намеру да га се ослободи, већ да га причом дефинише. Романописац се не мири са „тестаментом“ који нам одређује судбину, он трага за зрнцием снаге у себи која ће га ослободити притиска симбола *КАО* и *ЛАЗАР*, која ће га ослободити понављања и која ће значити историјски корак. Ту снагу морамо пронаћи у себи.

Педесет два бдења у роману нису класична бдења, већ симболи, потреба за снагом која ће народ ослободити као-наслеђа и Лазар-вође. Има ли снаге у нама да избацимо сатану из себе, да одбацимо „тестамент“, да се ослободимо судбине? Свакако је лакше судбину клети и њоме се правдати, него ли себе уздизати, сопствену вољу, свест и морал јачати. Али, тежи пут је једини пут изласка из Кала.

Песничка фантазмагорија не само да служи писцу у формирању естетске дистанце, већ му помаже да синтетизује простор и време, да се изрази на нивоу уметничке општости која дозвољава истини да се сагледа у свакоме времену и простору. Његова митологизована реинтерпретација српске историје има важан ослонац у усменој предању које још није оформљено, и које, у књижевном смислу, највероватније, и неће бити исказано сем у фрагментима, причама пуним домишљања. Фрагменте сачуване у народу, Стевановић своди и исказује симболима. Просторно роман није локализован радњом, свака прича поред тога што може бити везана за Србију, може се везивати за било које место и за било који народ. Карактер Каљана у најопштијем симболу, у Лазару, добија свога представника који се понавља у свим временима. Као да не умеју да се ослободе своје судбине, свога судбинскога симбола сиромаштва и патње. Није ли то њихово лично одредиште? Није ли то предавање и приклањање судбини, лакшем путу који не тражи властити напор? Није ли то олако схватање живота, бежање од реалности у митологизовани свет? Није ли то лакомост и непрекидно коцкање собом, није ли то свесно прихватање илузије ловца на судбину? Није ли то карактер губитника? Није ли то све већи раскорак са светом рационализованог живљења и перфекционизма идеја?

Каљани непрекидно траже проблем ван себе, не виде да је њихова гротескна ситуација производ њиховога карактера. Писац непрекидно као да нас упућује на сопствени забрав, отуда му се намеће закључак: „себи замерам много шта, другима много мање“.

Ако бисмо трагали за тенденцијом дела, онда бисмо морали читати роман, управо, у фрагментима, а фрагменте можемо схватити као заокружене целине које личе на басне са поуком која из њих произлази. У целини, књига *ТЕСТАМЕНТ* је велики науч који нам оставља историја, ако га не примимо, нећемо променити „тестамент“ за следеће нараштаје. А, је ли то оно чиме треба да уђемо у будућност?

Најмањи кривац нашем положају у свету, и нашем имену, јесте судбина, морамо напустити „Као“ у себи, ако не желимо бити „грађа за нечији сан“, ако не желимо предавати главу врагу у зобницу. Све док нам зора замиче иза мртвих глава, тешко ћемо се ослободити свога идеализма. Само ако се одрекнемо судбине, узећемо је у своје руке, навреће снага у нашим жилама, изнећемо на брдо „сунце“ на рукама. Кад осунчамо Кал, хоћемо ли оздравити семе, хоћемо ли искорачити из бајке у свет?

КАО у роману морамо схватати као симбол, уствари, то је простор и време у коме непрекидно траје збор зала.

Мотивски роман није нов, нов је однос према познатим историјским чињеницама, а тематски је постављен у смислу историјског романа. У суштини, ово је роман карактера мноштва, односно, народа. Није ново убиство оца и мајке своје, зачуђујуће и ново, можда је убиство свега у себи ради животињских нагона. Каљани још нису дочитали бајку о вуковима и воловима. Који то карактер губи сопствену сенку, ко се претаче у безобличну масу? У коме граду у случају земљотреса нема ко погинути? Шта означава црна и мртва река која тече кроз град? Је ли то мера моћи човека без лица и карактера? Ко је тај незнанац на чијем се двору не пева, не игра, не свира? Кога радују тужна и погружена лица? Које су нарикачи миљеници? Мноштво је питања која следе после ових прича о Калу и описа Кала и Каљана. Свакако да их морамо доводити у везу и са временом у коме је роман настао. Зашто Каљани остају при својем путу, зашто бирају крађу стазу до власти и богатства, ону најнесигурнију, која води из кала у кал, преко мртве главе брата? Каљане непрекидно, однекуда, воде митска бића, као из бунара, изникну пред њима, воде их у нигдину, без речи, као шака соли што стадо у тор уводи. Одговара ли им црна светлост која обасјава бесне животиње, људе празна језика, „који једу живоу децу да не би оглодали рођене уши“, и, убијају своје старце да би их наследили, и, жене се курвама како би другима нашкодили? Ко ће одредити простор и време оваквог места? Каква ли душа у њему може опстајавати?

Шта значи наилазак „зле године“ у *Као*? Романописац овом синтагмом жели да нас уведе у још један круг пакла у коме видимо где звери завијају људским гласовима, болести се шире као пожари, у манастирима горе калуђери, деца ходају без главе, жене без дојки. У злој години самозвани изгоне људе на раван, обећавају победу, битка се заврши, остану поражени, душом и телом. Наставља се живот у чопору. Каљани све заборављају сем међе и претке. Зашто? Кога може зла година да задеси? Ко се то препушта веровању и чекању док му глас претње пуни уши?

Да бисмо схватили реалитет простора и времена који је остварен *ТЕСТАМЕНТОМ*, морамо ући у језик симбола наратора. Ликови су митски оцртани, они су фокус различитих времена. У подтексту романа стоји интелектуализована слика историје српског народа, интелектуалац јасно провирује у моментима одређеног става према појавама. *Као* није изван Каљана.

На крају романа долазимо до питања: Да ли је историја једнога народа преширока да би стала у корице романа, може ли је један јунак понети на плећима, има ли беседника да је каже од почетка до краја, а да га живот не изда и причу му не прекрати? Има ли покајника који ће окајати грехе предака и своје, има ли душе која ће преболети мртве и живе, има ли бране која ће издржати реку зла и добра?

Романом *ТЕСТАМЕНТ* аутор жели свесно да оствари дејство на спознају свога народа, да разобличи у њему реалитет онога што представља реалитет из кога су настали симболи *КАО* и *ЛАЗАР*. Његова је намера да злосрећницима укаже на извор Грозничава Вода, да их врати делатном духу. Непрекидним ширењем спознаје и граница свога духа, с уважавањем границе Кала. Можда је ово порука романа. Наравно, свако је мора наћи за себе сопственим преиспитивањем.